

Polozapomenutý Listopad

Mezinárodní den studentstva a jeho překryvaná paměť

MIKULÁŠ PEŠTA

Jedním z nemnoha světových symbolů, které mají svůj původ v Československu, je Mezinárodní den studentstva. Po roce 1989 byla celá dlouhá tradice 17. listopadu v českém veřejném diskurzu zastíněna odkazy na sametovou revoluci.¹

Sedmnáctého listopadu 1989 se v Karolinu konal slavnostní ceremoniál. K uctění památky u příležitosti padesátého výročí uzavření českých a moravských vysokých škol nacisty se do Prahy sjela široká mezinárodní reprezentace. Šéf divize nevládních organizací OSN Mohammad Sharif přiletěl z New Yorku, aby jménem generálního tajemníka OSN Javierera

Pérez de Cuéllara předal medaili za zásluhy prezidentu Mezinárodního svazu studentstva Josefu Skálovi. Ve dvě hodiny odpoledne byl Skála dekorován.

Již o několik hodin později byl na Národní třídě rozeznán studentský průvod, po němž zůstaly desítky zraněných a zpráva o jednom mrtvém. Začala tzv. sametová revoluce, jež

odstartovala konec komunistické vlády v Československu. V následujících letech její odkaz takřka úplně překryl dosavadní formu i významy 17. listopadu jako památného dne, přestože (nebo protože) v dosavadní politice paměti zaujímal významné místo.

Tento text se věnuje překryté tradici 17. listopadu jako místu paměti. Tradice vychází ze vzpomínání na nacistickou perzekuci českých studentů zejména v politickém kontextu socialistického Československa. Paměťová praxe však usilovala též o univerzální nárok a nesla silné mezinárodní významy. Pro české dějinné vyprávění tak jde o pozoruhodný unikátní jev, kdy byl na základě zdejších lokálních událostí vybudován mezinárodní svátek a významný den. Ačkoli byla v českém kontextu tato vzpomínka do velké míry překryta pozdějšími událostmi, určité její odkazy nadále přetrvávají.

Mezinárodní den studentstva

Počátek příběhu 17. listopadu je spojen se známými událostmi roku 1939. Dne 28. října se u příležitosti výročí založení republiky konala v Praze i dalších městech studentská demonstrace proti německé nacistické okupaci českých zemí. Policejní složky

Předseda Mezinárodního svazu studentstva Josef Skála předává Medaili 17. listopadu generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Miloši Jakešovi, 15. listopadu 1989

Foto: ČTK / Michal Kalina

¹ Výzkum byl financován programem PRIMUS (21/HUM/011): African and Middle Eastern Elites Educated in former Socialist Countries: Studies, Trajectories, and Mindsets.

proti demonstraci zasáhly, přičemž nejméně dva lidé zahynuli a stovky dalších byly zraněny.² Pohřeb jednoho ze zemřelých, Jana Opletala, se 15. listopadu stal další manifestační událostí. V noci z 16. na 17. listopadu pak došlo k mohutným raziím na vysokoškolských kolejích. Devět zatčených studentských funkcionářů bylo popraveno a na 1 200 dalších odesláno do koncentračních táborů. České vysoké školy se na dlouhých šest let uzavřely.³

Ve světle pozdějších nacistických zločinů se represe těchto rozměrů mohou zdát nevýznamné, ale na samém počátku druhé světové války vzbudil odpor československých studentů i jejich následná perzekuce celosvětovou vlnu solidarity. O dva roky později prosadily československá exilová vláda s obnoveným Ústředním svazem československého studentstva (ÚSČS) v Londýně, aby byl 17. listopad prohlášen za Mezinárodní den studentstva, využívající mezinárodní solidarity spojené s tímto dnem.⁴ V listopadu roku 1941 se tak poprvé slavil den studentstva v protifašistickém duchu v mezinárodním prostředí válečného Londýna. V následujícím roce, po založení Mezinárodní studentské rady (International Student Council - ISC), i v mnoha dalších zemích celého světa.⁵

S blížícím se koncem války byla Mezinárodní studentská rada rozpuštěna, aby se vytvořil prostor pro novou, širší platformu. Již první poválečné měsíce hrozily konfliktem, když se široký studentský kongres pokusily na listopad 1945 svolat

Delegáti Světového festivalu mládeže pokládají věnec na hrob Neznámého vojína na Staroměstském náměstí (21. července 1947) Foto: ČTK / Alexandr Hampl

jak mezinárodní komise iniciovaná Brity (do Londýna), tak Svaz české mládeže (do Prahy). Obě skupiny se dokázaly domluvit a nakonec proběhla obě setkání - londýnský kongres se konal 10.-11. listopadu, načež se většina delegátů přemístila na oslavy Mezinárodního dne studentstva do Prahy.⁶ „*Tehdy se poprvé slavil 17. listopad v osvobozené republice a v osvobozeném světě. Z 51 zemí přijelo 400 delegátů, uavených, nevyspalých, ne-*

oholených. Přijeli vlaky, které bloudily nejpodivnějšími odbočkami, nákladními auty i džípy, přiletěli vojenskými letadly do města, které je přijalo jako živé důkazy protifašistické solidarity všech svobodných národů i jako záruku, že se strašlivé zkušenosti války nebudou opakovat. Studentský sjezd byl první velkou mezinárodní událostí v poválečné Praze, a Praha žila několik dní studentským mládím ze všech koutů zeměkoule, svobodná, nadšená, srdečná

2 BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*. Prostor, Praha 2019, s. 155-165.
 3 Viz např. POUŠTA, Zdeněk: *Pražští studenti v letech 1938-1945*. In: RATAJOVÁ, Jana (ed.): *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy*. Scriptorium, Praha 2008, s. 120-132; LEIKERT, Jozef: *Uloupené mládí. Utrpení studentů z akce 17. listopad 1939 v koncentračním táboře Sachsenhausen*. Academia, Praha 2019; PASÁK, Tomáš: *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*. Univerzita Karlova, Praha 1997.
 4 Proti se prý postavili studenti z Francie a Polska. LEIKERT, Jozef: *Černý pátek sedmnáctého listopadu*. Univerzita Karlova, Praha 2000, s. 311-316. Autorem myšlenky slavit 17. listopad jako Mezinárodní den studentstva byl podle vlastních slov Eduard Goldstücker, který působil v Londýně v Ústředním svazu čs. studentstva. Podle Bohuslava Šulce vznikla tato myšlenka paralelně i v ústředí ÚSČS. GOLDSTÜCKER, Eduard: *Vzpomínky 1913-1945*. G plus G, Praha 2003, s. 134; ŠULC, Bohuslav: *Ústřední svaz československého studentstva v exilu za války 1940-45*. Rozmluvy, Praha 1990, s. 32-33.
 5 HUSSEINI, Mazen: *Cold War in the Universities. IUS and the Unity of the International Student Movement*, nepublikovaný rukopis, s. 3; ŠULC, Bohuslav: *Ústřední svaz československého studentstva v exilu za války 1940-45*, s. 46-50, 63-72.
 6 ALTBACH, Philip G.: *The Student Internationals. An Analysis of International and Regional Student Organizations. Final Report, Department of Educational Policy Studies*. University of Wisconsin, Madison 1970, s. 16-18.

i dojatá. 17. listopadu pozdravila studentské delegáty - a památku mladých bojovníků proti fašismu - obrovská manifestace na Václavském náměstí.⁷ Tak popisovala atmosféru pražského kongresu brožura vydaná v roce 1961 k patnáctému výročí založení Mezinárodního svazu studentstva (MSS).

Tento příběh se stal zakládacím mýtem „pokrokového“ studentského hnutí a jeho oficiální pamětové politiky. Antifašistický rámec dával svátku univerzalistický charakter; na významu vítězství nad nacismem se v poválečném období dokázali shodnout prakticky všichni. I v období rodící se studené války zůstával tento výklad tmelem rozdělujícího se světa. Důraz na internacionalismus umožňoval vytvářet odkazy na válečné i předválečné protifašistické aliance, spolupráci komunistů i nekomunistů v odboji a společný boj proti frankistickým silám ve španělské občanské válce.

Hlavním strážcem odkazu 17. listopadu jako světového studentského svátku se stal Mezinárodní svaz studentstva. Tato organizace byla založena v roce 1946 v Praze se zřejmou návazností na válečnou ISC i na meziválečné studentské svazy.⁸ Praha byla přitom zvolena za sídlo organizace i díky zvláštnímu postavení 17. listopadu ve společné mytologii. „*Celá dosavadní historie MSS je neodlučně spjata s naší zemí. Kolektivní rozhodnutí, aby jeho sídlem byla Praha, rozhodně nepadlo náhodou. Nacistic-*

ký protektorát patřil k okupovaným zemím, kde byla na hlavu a čtvereční kilometr relativně největší koncentrace Hitlerovy represivní mašinérie. O to hlubší obdiv vzbuzuje hrdinství, které dodnes spojujeme se 17. listopadem 1939. Demonstrace studentů a dělníků, jejímž svědkem byly pražské ulice, zůstaly nejmasovějším a nejbojovnějším vystoupením protifašistické veřejnosti v první etapě války v celé okupované Evropě,“ uvedl o mnoho let později prezident MSS Skála.⁹

Boj proti kolonialismu

Dějiny MSS brzy významně ovlivnila nastupující studená válka. Mezinárodní pnutí se začalo propisovat i do studentského hnutí. Zatímco zástupci mnohých západoevropských svazů prosazovali MSS jako organizaci zabývající se striktně studentskými tématy, svazy z komunistických států častěji prosazovaly širší politickou agendu, kladoucí důraz mimo jiné na boj proti kolonialismu. Definitivní příčinou roztržky se staly události v Československu v únoru 1948. Americký viceprezident MSS William Ellis ve svém rezignačním dopise obvinil vedení svazu ze zrady studentských zájmů, když neodsoudilo brutální zásahy proti demonstrujícím studentům. V dopise se odvolával i na dědictví 17. listopadu, který identifikoval jako symbol boje za demokracii: „*Vy jste zradili tradici sedmnáctého listopadu, kterou jste měli ochraňovat a bránit.*

Nejste této tradice dále hodni.“¹⁰ Krátce poté se západoevropské a severoamerické svazy od MSS odtrhly a založily konkurenční organizaci, Mezinárodní studentskou konferenci (International Student Conference - ISC).¹¹

Sedmnáctý listopad tak byl připomínán zejména v MSS a jeho členských organizacích. Jako Mezinárodní den studentstva a zároveň symbol zakládající jeho tradici, legiti-

Definitivní příčinou roztržky se staly události v Československu v únoru 1948. Americký viceprezident MSS William Ellis ve svém rezignačním dopise obvinil vedení svazu ze zrady studentských zájmů.

mitu i pražské ukotvení se tento den stal jeho nejvýznamnějším svátkem. ISC jako konkurenční organizace jej ze své mytologie vypustila, i když některé její členské organizace se k tomuto odkazu stále hlásily.¹² Na konci osmdesátých let se MSS pokoušel zapsat 17. listopad jako významný den organizace UNESCO, pod níž byl MSS také zapsán. Tato snaha nebyla podle pamětníků dotazena do konce kvůli událostem roku 1989, které MSS paralyzovaly.¹³

7 Patnáct let Mezinárodního svazu studentstva. Mladá fronta, Praha 1961, s. 11.

8 KOTEK, Joël: *Students and the Cold War*. St. Martin's Press, New York 1996, s. 86-106.

9 SKÁLA, Josef: *Síla studentské solidarity. Projev k XV. kongresu Mezinárodního svazu studentstva* - <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=4309> (citováno k 17. 7. 2021). Odkaz 17. listopadu ovšem jistě nebyl jediným důvodem. V Praze našly své útočiště i jiné organizace, jako například Světová odborová federace nebo Mezinárodní organizace novinářů. K Praze jako centru vznikajících pokrokových mezinárodních organizací viz např. BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha - Paříž (1948-1968)*. Paseka, Praha - Litomyšl 2000.

10 Národní archiv (NA), f. Mezinárodní svaz studentstva, k. 11/225, Ellis Grohmanovi a Maddenovi, 24. 3. 1948.

11 ISC byla rozpuštěna v roce 1967 po skandálu, když bylo zjištěno, že byla financována CIA. U MSS zase panovalo podezření z vlivu KGB. Prezident MSS Zbyněk Vokrouhlický v rozhovoru s Petrem Zídkem připustil, že KGB měla v MSS svého pracovníka. PAGET, Karen: *From Stockholm to Leiden: the CIA's Role in the Formation of the International Student Conference. Intelligence and National Security*, 2003, Vol. 18, No 2, s. 134-167; ZÍDEK, Petr: *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*. Libri, Praha 2006, s. 48.

12 Oficiální časopis ISC *The Student / L'Étudiant* 17. listopad až do rozpadu organizace v roce 1967 ani jednou nezminil. Mezi svazy, které si datum připomínaly, byl francouzský UNEF nebo finský SYL.

13 *Archiv autora*, rozhovor s Giorgosem Michaelidisem, 14. 3. 2021.

**International Students' Day – 1984
45 years after November 17, 1939**

Vzpomínka na 45. výročí 17. listopadu 1939 na stránkách časopisu Mezinárodního svazu studentstva (World Student News, 1984, č. 11) Repro: PAD

listických zemí, kteří měli mít nějaký vztah ke studentskému hnutí a jeho problémům – z československé nomenklatury to byl například Gustáv Husák nebo Lubomír Štrougal. Medaili dostal i Fidel Castro, který se ovšem v mládí skutečně angažoval v kubánském studentském hnutí. Dekorováni byli též vůdci ze zemí nebo hnutí třetího světa, jako jihoafrický aktivista Nelson Mandela, prezident Organizace za osvobození Palestiny Jásir Arafat nebo kostarický prezident Óscar Arias, ať už za zásluhy v oblasti studentských záležitostí, nebo za mírovou činnost. A kromě politiků také významní studentští aktivisté nebo celé studentské svazy ze zemí třetího světa.¹⁴

Tímto způsobem se do antifašistického legitimizačního rámce dostávala i soudobá témata, jako je boj proti apartheidu v Jižní Africe, protikoloniální boj v afrických portugalských koloniích nebo odpor proti diktaturám v Chile, v Argentině či v Nikaragui. Kontextualizace těchto zápasů v tradici 17. listopadu dále posilovala jeho univerzální nároky. V tomto smyslu přispěly také události v Řecku v roce 1973, kde studenti na protest proti vojenskému režimu plukovníků, který byl v zemi u moci již od roku 1967, obsadili athénskou Polytechniku. Několikadenní protest vyvrcholil právě 17. listopadu, kdy vjely do prostor vysoké školy tanky a povstání rozdrtily. Přestože krvavý konec odporu vyšel na Mezinárodní den studentstva pouhou shodou okolností, retrospektivně byl rámován jako součást stejného boje. Při vzpomínkových událostech k 17. listopadu v Řecku (který se stal jakýmsi počát-

K oslavám Mezinárodního dne studentstva propůjčovala každý rok Univerzita Karlova své nejhonosnější prostory, Velkou aulu Karolína. Vedle delegátů ze sekretariátu MSS se jich účastnili i rektori československých vysokých škol a další významní hos-

té. Kromě ceremonie v Karolinu se pořádaly také přednášky, diskuse nebo projekce filmů s tématy vztahujícími se ke studentskému hnutí a jeho zápasům. Průběžně během roku byla udílěna Medaile 17. listopadu. Jejimi laureáty byli politici socia-

¹⁴ Např. Decision of the IUS Secretariat to Award the 17th November Medal. *World Student News*, November 1983, Vol. 37, No. 11, s. 19; IUS Awards the 17th November Medal to Nelson Mandela. *World Student News*, April 1984, Vol. 38, No. 4, s. 5; 17th November Medal Awarded to Lubomír Štrougal, Prime Minister of Czechoslovakia. *World Student News*, January 1985, Vol. 39, No. 1, s. 22.

Delegáti II. kongresu Mezinárodního svazu studentstva s portréty korejského vůdce Kim Ir-sena, Praha 14. 8. 1950
Foto: ČTK/Čestmír Jirů

kem konce vojenské diktatury) připomínaly řecké studentské svazy kromě athénské Polytechniky i Mezinárodní den studentstva a příklad českého studentského boje proti fašismu.¹⁵ Stejně tak i MSS tuto paralelu využíval, i když obezřetně – athénské povstání čerpalo mnohem více z tradice západoevropského studentského

protestu „dlouhých šedesátých let“, k němuž se obecně MSS stavěl velmi opatrně.¹⁶

Význam mělo datum pochopitelně především pro československé studenty, kteří si jej každoročně připomínali při oslavách v rámci Československého svazu mládeže a později Svazu socialistické mládeže

(SSM). V této tradici šlo o dosti ritualizovanou paměťovou performanci. Přesto rámec studentského odporu proti nacistické moci skýtal prostor i pro dobovou aktualizaci a vymezení se vůči soudobému komunistickému panství. V roce 1968 chtěli studenti využít Mezinárodního dne studentstva k veřejným vystoupením, ta však byla zakázána. Na následující den vyhlásili okupační stávkou.¹⁷ O rok později, na třicáté výročí 17. listopadu 1939, chystali posluchači Filozofické a Právnické fakulty UK průvod s věnci k hrobu Jana Palacha – podle Státní bezpečnosti se tím měla dát do souvislosti německá a sovětská okupace.¹⁸ Obdobně byl rámován i protest 17. listopadu 1989, o kterém je pojednáno níže.

Politika paměti jako nástroj kulturní diplomacie

Účelem československé kulturní diplomacie bylo vytvářet ve světě pozitivní obraz země, který měl následně přispět i k rozvoji politických a hospodářských vztahů. Obraz Československa, který takto vznikal, představoval sebevědomý stát se silnými historickými kořeny a tradicemi, s moderním politickým a vzdělávacím systémem, se spravedlivým hospodářstvím a kvalitním zdravotnictvím. K prezentaci tohoto obrazu využívalo Československo velké množství kanálů, od vysílání zahraničního rozhlasu přes cizojazyčné propagandistické časopisy a publikace až po zahraniční výjezdy sportovců a odborových delegací.¹⁹

15 Archiv autora, rozhovor s Giorgosem Michaelidisem, 14. 3. 2021. Pozoruhodným dědicem i performerem této paměťové tradice byla řecká levicová teroristická Revoluční organizace 17. listopadu, bojující proti kapitalismu a vlivu USA v Řecku. Přestože se ospravedlňovala bojem proti fašismu, žádné odkazy k 17. listopadu jako Mezinárodnímu dni studentstva v jejích komuniké a ideologických textech nenajdeme. Viz ALEXANDER, Yonah – PLUCHINSKY, Dennis: *Europe's Red Terrorists. The Fighting Communist Organizations*. Routledge, London 1992, s. 90–113.

16 K myšlenkovým tradicím řeckého protestu i k celkovému přehledu událostí viz KORNETIS, Kostis: *Children of the Dictatorship. Student Resistance, Cultural Politics and the "Long 1960s" in Greece*. Berghahn Books, New York 2015.

17 OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*. Dokořán, Praha 2003, s. 25–31; PAŽOUT, Jaroslav: *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Prostor, Praha 2008, s. 123–143.

18 OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*, s. 44.

19 PEŠTA, Mikuláš: *Inspirace v boji proti kolonialismu. Československá kulturní propaganda vůči Africe. Dějiny a současnost*, 2020, roč. 42, č. 10, s. 26–29.

Historická témata, a zejména ta z první poloviny 20. století, patřila u vykreslení tohoto obrazu k těm nejvyužívanějším. Jejich základem byl národovecký výklad dějinného zápasu mezi Čechy a Němci, aktualizovaný o realie třídního boje, a především boj mezi fašismem a vlasteneckým komunismem. Symbolika protifašistického odboje a nacistických represí měla univerzální dopad, neboť ji bylo možné využívat i na Západě a ve třetím světě. Antifašismus byl všeobecně uznávaným referenčním rámcem po druhé světové válce a socialistickým státům mnohdy sloužil jako

Symbolika protifašistického odboje a nacistických represí měla univerzální dopad, neboť ji bylo možné využívat i na Západě a ve třetím světě

forma legitimizace jejich iniciativ. Takovým způsobem byly využívány symboly Lidic a Julia Fučíka - velmi populární tropy s protifašistickou odbojovou či mučednickou tematikou s mezinárodním dosahem.

Do stejné kategorie lze zařadit i 17. listopad jako Mezinárodní den studentstva, jeden z nemnoha mezinárodních symbolů, které mají svůj původ v Československu. Tento důvod i celkový antifašistický rámec umožnily československé kulturní diplomacii svátek co nejvíce využít. Jedna z možností, jak 17. listopad v zahraničí propagovat, byla prostřednictvím samotného MSS. Pro Prahu nebylo bez významu, že se tato i jiné mezinárodní organizace usídlily právě zde. Kulturní diplomacie tohoto faktu využívala ke zvyšování prestiže hlavního města.²⁰ Sedmnáctý listopad

pronikl i do mnoha místních názvů po celé republice, včetně ulice 17. listopadu v Praze, kde na prestižním místě na vltavském nábřeží stála i brutalistická budova postavená pro MSS.

Jedním z kanálů, kterými byl obraz Československa komunikován, byl časopis *Solidarity/Solidarité*, vydávaný v angličtině a francouzštině a určený pro čtenáře v Africe, později i v Asii a Latinské Americe. V článku, který připomínal československou historii druhé světové války, byla listopadovým událostem roku 1939 věnována patřičná pozornost. Když došla řeč na uzavření vysokých škol, objevila se v textu vsuvka psaná kurzivou: „Vážení čtenáři, povšimněte si data těchto tragických událostí - 17. listopadu. Již během války byla solidarita s československými studenty vyjádřena v zahraničí rozhodnutím připomínat 17. listopad jako Mezinárodní den studentstva, který je stále slaven studenty ve všech zemích. Pocta tomuto datu

byla vzdána, také když bylo včleněno do názvu pražské Univerzity 17. listopadu, založené pro zahraniční studenty v Československu, včetně mnohých z Afriky.“²¹

Právě Univerzita 17. listopadu byla institucí, jež využití tohoto dne jako mezinárodního symbolu reprezentovala. Jednalo se o vysokou školu, vybudovanou v Praze podle vzoru moskevské Univerzity družby národů Patrice Lumumby, jež měla sloužit ke vzdělávání především studentů a studentek ze zemí třetího světa. Studium v Československu bylo pro kulturní diplomacii důležité téma, a tak byla univerzita využívána také k jeho propagaci.²² Volba 17. listopadu do názvu instituce jistě nebyla náhodná - měla přispívat k vytváření zmíněného obrazu Československa se zacílením právě na zahraniční studenty (u nichž se předpokládalo, že po skončení studia a návratu do svých zemí zaujmou důležité pozice ve státní správě). Marta Edith

Předseda Mezinárodního svazu studentstva Josef Grohman zahajuje II. kongres MSS, Praha 14. 8. 1950
Foto: ČTK / Čestmír Jirů

20 JANČA, Jaroslav: Czechoslovakia in International Organizations. *Solidarity*, March - April 1970, Vol. 9, No. 3-4, s. 13-15.

21 BREJCHOVÁ, Jiřina: Struggle for Life and Death. *Solidarity*, March 1965, Vol. 4, No. 3, s. 4-5.

22 Studying at the University of 17th November. *Solidarity*, August 1964, Vol. 3, No. 8, s. 4-5.

Slavnostní imatrikulace zahraničních studentů Univerzity 17. listopadu, Praha 17. listopadu 1961
Foto: ČTK/Josef Nosek

Holečková, autorka monografie o Univerzitě 17. listopadu, napsala k volbě názvu: „Zmíněnému datu byl dán obsah, který býval používán právě v souvislosti s dekolonizovaným světem snad se záměrem, že dojde k nějakému předpochopení či k představě, že česká historická zkušenost je přece jen něčím blízká té koloniální. 17. listopad tak byl interpretován jako ‚symbol boje proti národnostnímu útlaku a hospodářskému vykořisťování‘ či prostě symbolizoval boj za svobodu a pokrok.“²³ Cílem tedy bylo oslovit studenty ze zemí třetího světa, vytvořit vazbu mezi protifašistickým a protikoloniálním bojem – a zároveň vystavět paralelu mezi fašistickým a koloniálním útlakem. Autorka ovšem ve své práci také zmínila anketu mezi zahraničními studenty o významu 17. listopadu pro

již nevydané číslo časopisu *Fórum zahraničních studentů*, jejímž výsledkem bylo, že téměř nikdo z oslovených nevěděl, k jakým událostem se datum váže.²⁴ Jeho symbolický význam měl tedy zjevně své limity.

Sametová revoluce

Gorbačovova politika přestavby byla odpovědí na poptávku po společenských a hospodářských změnách. Tyto trendy se projeví i v MSS. Jeho vedení vnímalo měnící se situaci a prosazovalo širší demokratizaci svazu. Ve druhé polovině osmdesátých let se MSS otevíral, navazoval spolupráci se svazy v kapitalistických zemích a jednalo se i o přijímání členských svazů, které byly dříve z politických důvodů zapovězeny. V roce

1989 došlo i k opětovnému sblížení s Čínskou lidovou republikou. Podle účastníků jednání ovšem byly rozhovory zastaveny v polovině roku na protest proti zásahu na náměstí Tchien-an-men – krok, který hovoří jak o otevřenosti, tak o silicím důrazu na univerzální lidská práva.²⁵

V listopadu 1989, kdy Československo zůstávalo jako jeden z posledních režimů komunistické vlády ve východní Evropě, mělo dojít k oslavám padesátého výročí zavření českých vysokých škol nacisty, k oslavě zakládacího mýtu MSS. Ve všeobecně vypjaté atmosféře, kdy se čekalo, co by se mohlo stát spouštěčem politických změn, však bylo na místě postupovat obezřetně.

Dva dny před Mezinárodním dnem studentstva byla v sekretariátu MSS slavnostně předána Medaile 17. listopadu generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Miloši Jakešovi. Samotnému dekorování však předcházela dlouhá diskuse, zda je takové gesto vhodné. Zastánci vyznamenání uváděli, že se Jakeš zasadil o rozvoj mládežnického hnutí, když v letech 1952–1955 působil jako tajemník Ústředního výboru Československého svazu studentstva v Praze. Kritici (převážně z řad delegátů z třetího světa) naopak upozorňovali, že vyznamenání neoblíbeného politika vyše špatný signál. Nakonec byl dohodnut kompromis: vyznamenaným se stal československý lid a Jakeš pouze medaili přebíral jako jeho reprezentant. Tato nuance však veřejnosti unikla, už proto, že o ní nebylo referováno v tisku. O několik dní později, během sametové revoluce, se tak tento akt stal jedním z předmětů kritiky MSS ze strany protestujících

23 HOLEČKOVÁ, Marta Edith: *Přítěh zapomenuté univerzity. Universita 17. listopadu a její místo v československém vzdělávacím systému*. FF UK, Praha 2018, s. 65.

24 Tamtéž, s. 66.

25 *Archiv autora*, rozhovor s Franklinem Santibanezem, 26. 3. 2021.

studentů. Medaili samotnou posléze Miloš Jakeš vrátil.²⁶

Hlavní oslavy byly naplánovány na 17. listopadu. Tehdy mělo být zahájeno Světové studentské fórum, na něž MSS svolal do Prahy zástupce 33 národních organizací, regionálních a mezinárodních studentských svazů i akademických organizací. Na fóru, konaném pod heslem *Obrana studentských a akademických práv – naše společná povinnost*, se diskutovalo o kodexu Mezinárodního střediska na obranu studentských práv, které

mělo zřídit UNESCO v Paříži.²⁷ Hlavní ceremonie se konala tradičně v Karolinu jako společné zasedání Československého ústředí vysokoškoláků SSM, předsednictva ÚV SSM a sekretariátu MSS. S projevy vystoupili předseda vlády České socialistické republiky František Pitra, rektor Univerzity Karlovy Zdeněk Češka a prezident MSS Josef Skála. Tomu jako představiteli svazu byla předána medaile generálního tajemníka OSN za „zásluhy o podporu myšlenek OSN“. Místopředseda Federálního ústřední

ho výboru Československého svazu protifašistických bojovníků, generálporučík František Šádek předal do Skálových rukou Zlatou medaili protifašistických bojovníků, udělenou MSS.²⁸ Na programu bylo také vzpomínkové shromáždění v Opletalově ulici a následný pochod centrem města.

Mezitím však došlo k souběžným událostem. Nedaleko se konal paralelní studentský pochod, spolupořádaný Svazem socialistické mládeže, který měl namířeno na Albertov

Nacistickou perzekuci z roku 1939 dali studenti demonstrující 17. listopadu 1989 na Albertově do souvislosti s pronásledováním politických vězňů komunistickým režimem
Foto: ČTK/Viktor Fischer

²⁶ Tamtéž.

²⁷ PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia: *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Karolinum, Praha 2015, s. 755–756. Převzato z *Vysokoškoláci naplňují odkaz. Večerní Praha*, 16. 11. 1989; *Vysokoškoláci a dnešek. Rudé právo*, 17. 11. 1989; *Síla studentské solidarity. Lidová demokracie*, 18. 11. 1989.

²⁸ OTÁHAL, Milan – SLÁDEK, Zdeněk (eds.): *Deset pražských dnů. 17.–27. listopad 1989*. Academia, Praha 1990, s. 27–28.

a Vyšehrad. Poté, co tato oficiální část akce skončila, část shromáždění se vypravila na Václavské náměstí; v tom jim však zabránily jednotky Sboru národní bezpečnosti. Násilné ukončení protestu na Národní třídě a zvěst o mrtvém studentovi se rychle staly oním spouštěčem, který uvedl další změny do pohybu.

Přestože vzpomínka MSS i pochod na Vyšehrad se odkazovaly na stejné výročí 17. listopadu, shromáždění nesla velmi odlišný význam. MSS se snažil legitimizovat svou činnost hojnými protifašistickými referencemi a odkazy na studentské demokratické ideály. Obrazu svazu jako univerzálního reprezentanta studentských zájmů, povzneseného nad mocenské soupeření studené války, přispělo i ocenění generálního tajemníka OSN. Na druhé straně, studentský pochod – byť povolený a spolupřipravený oficiálním SSM – se odehrával zejména ve stínu předchozích protirežimních demonstrací a událostí v okolních zemích (jako byl pád Berlínské zdi).²⁹

Výročí nacistické perzekuce studentů bylo připomínáno v proslovech, ale ve zcela jiných konotacích. Pamětník 17. listopadu 1939 Josef Šárka, který přednesl jeden z proslulých na Vyšehradě, mluvil o myšlence svobodné a demokratické společnosti a potřebě její obrany i pro současnou studentskou generaci.³⁰ Celý protest nebyl rámován antifasismem, nýbrž bojem za svobodu. V této interpretaci se role komunistů zcela posunula. Zatímco ve vzpomínkové praxi MSS i československých úřadů byl vyzdvihován komunistický odboj a komunisté vystupovali v rolích mučedníků

Novým symbolem vzpomínek na 17. listopad se po roce 1989 stal pomník na Národní třídě v Praze, kde došlo k brutálnímu zásahu složek SNB proti demonstrujícím studentům Foto: ČTK/Stanislav Peška

a/nebo hrdinů, studentské protesty roku 1989 se vymezovaly vůči státní moci i s použitím paralel mezi nacistickým a komunistickým režimem, což bylo například obsaženo ve slovanu „Jakešovo gestapo“.

Mezinárodní svaz studentstva zatím pokračoval v organizování Světového studentského fóra, akce však byla probíhajícími událostmi silně poznamenána. Mnoho zahraničních delegátů i pracovníků MSS rozpor mezi dvěma výklady odkazu 17. listopadu 1939 nevidělo. Řada účastníků z jiných zemí se po ceremonii v Karolinu vydala na Albertov. Následujícího dne shromáždění fóra žádalo minutu

ticha za studenta, který měl být na demonstraci zabit.³¹ Mnozí se pak v dalších dnech účastnili demonstrací na Václavském náměstí i na Letné, včetně členů vedení MSS i jeho českých zaměstnanců. Dle účastníků tehdejších událostí podnikal MSS rozhovory s československými studentskými svazy a orgány na vysokých školách a snažil se tak být součástí probíhajících změn.³² Provázanost s komunistickou vládou a světem studené války však byla natolik silná, že se organizace v devadesátých letech prakticky rozpadla a upadla do bezvýznamnosti.

Doba polistopadová

Listopad 1989 se stal zakládacím mýtem soudobé české společnosti, dělítkem mezi diktaturou a demokracií; mluvíme v této souvislosti často o době předlistopadové a polistopadové. Zároveň je stále ještě jakýmsi prekurzorem současnosti, dělítkem mezi minulostí a současností.³³ V tomto smyslu má datum význam jako symbolické ohraničení dvou totalit, padesátí let českých dějin mezi dvěma listopady, 1939 a 1989.³⁴

Dřívější formy vzpomínání na 17. listopad byly překryty novými politikami paměti. Ukotvily se v novém prostoru – zejména na Národní třídě, která se stala novým symbolem tohoto data. I Václavské náměstí, mytické místo protestu a dějiště demonstrací v roce 1939 i manifestace v roce 1945, bylo především prostorem, k němuž směřoval dav 17. listopadu 1989 a kde se v následujících dnech cinkalo klíči za svobodu. U Hlávkovy koleje se

29 OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969–1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Maxdorf, Praha 1994; TŮMA, Oldřich: *Zítرا zase tady! Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Maxdorf, Praha 1994.

30 SVOBODNÝ, Petr: 17. listopad 1939 a 1989. Čeští univerzitní studenti v období totalitních režimů v současné historiografii a kultuře vzpomínání. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2012, Vol. 52, Suppl. 1, s. 133–142.

31 SKÁLA, Josef: Mezinárodní svaz studentstva – <https://www.youtube.com/watch?v=5YDBCukKejk>, (citováno k 17. 7. 2021).

32 *Archiv autora*, rozhovor s Giorgosem Michaelidisem, 14. 3. 2021; rozhovor s Franklinem Santibanezem, 26. 3. 2021.

33 I v souvislosti s nedávným třicátým výročím se však stále častěji ožívají hlasy historiků, že i konec socialismu a transformaci je nutné v historickém výzkumu tematizovat. Viz např. MARK, James – SPASKOVSKA, Ljubica – IACOB, Bogdan – RUPRECHT, Tobias: *1989. A Global History of Eastern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 2019.

34 SVOBODNÝ, Petr: 17. listopad 1939 a 1989. Čeští univerzitní studenti v období totalitních režimů v současné historiografii a kultuře vzpomínání, s. 133–142.

nadále pořádaly vzpomínkové akce k připomenutí „prvního“ 17. listopadu, ale i toto místo bylo ve světle novějších událostí poněkud upozaděno.³⁵ Mezinárodní den studentstva se stal Dnem boje za svobodu a demokracii.³⁶

Oficiální vzpomínání na Listopad ovšem nebylo a není samozřejmé. Obrazy a významy tohoto data se u české veřejnosti do velké míry odvíjejí od celkového hodnocení roku 1989 jako dějinného zlomu, potažmo od hodnocení období socialismu jako celku. A zde se kromě oficiální verze a na ni navázané paměťové praxe objevuje i řada rozporných interpretací.³⁷ V posledních letech se zápas o podobu paměti 17. listopadu znovu rozproudil – příčinou se stala krize liberálně demokratického výkladu dějin a postupné prosazování alternativních interpretací. Do oslav státního svátku se tak promítaly aktuální politické a společenské pře – v roce 2014 se oslavy proměnily v manifestaci proti prezidentu Miloši Zemanovi³⁸ a o rok později Zeman využil svátku ke komunikaci své protiimigrační a protimuslimské rétoriky.³⁹ Výrazně politický charakter měly oslavy i v následujících letech.

Spory o paměť 17. listopadu se vedly i v Poslanecké sněmovně. Vládní strany spolu s KSČM se v roce 2016

pokusily navrátit Mezinárodní den studentstva do názvu státního svátku. Cílem změny bylo přivést znovu do širšího povědomí listopad 1939 a uctít tak svátek českého původu, který byl již v jiných státech slaven. Dle kritiky opozičních pravicových stran se ovšem jednalo spíše o rozměňování významu listopadu 1989. „Připomínám, že výročí 17. listopadu, jak víme, každý rok si ti, kdo si chtějí připomínat tuto politickou změnu, při-

pomínáme na Národní třídě. A ti, kdo si ji připomínat nechtějí, zejména představitelé, zástupci KSČM, jdou k Hlávkově koleji, kde připomínají 17. listopad 1939,“ řekl v parlamentní rozpravě poslanec a historik Pavel Žáček a zmínil, že ze strany levice je patrná snaha o postavení obou 17. listopadů proti sobě.⁴⁰ V roce 2019 byl název státního svátku nakonec změněn na Den boje za svobodu a demokracii a Mezinárodní den studentstva.⁴¹

V posledních letech se do oslav 17. listopadu promítají aktuální politické problémy, např. ekologická krize. Stávka za klima na Filozofické fakultě UK, 17. listopadu 2019.

Foto: ČTK / Ondřej Deml

35 Popis oslav patnáctého výročí listopadu 1989 a pětadesátého výročí listopadu 1939 v roce 2004 viz JAREŠ, Jakub: Výročí 17. listopadu 1989. Den boje studentů za svobodu a demokracii z pohledu roku 2004 aneb kolik máme listopadů? *Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2006, Vol. 46, No. 1-2, s. 220-223.

36 Oficiálně byl tento den prohlášen za svátek v roce 2000 – <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-245/historie> (citováno k 17. 7. 2021).

37 Typologii vyprávění o sametové revoluci provedl v návaznosti na metahistorii Haydena Whitea James Krapfl. Jinou typologii interpretací představil politolog i aktér událostí roku 1989 Oskar Krejčí. Různými druhy vzpomínání na období socialismu v Československu se zabývá historička Françoise Mayer. KRAPFL, James: *Revoluce s lidskou tvář. Politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989-1992*. Rybka Publishers, Praha 2016, s. 29-56; KREJČÍ, Oskar: *Sametová revoluce*. Professional Publishing, Praha 2014, s. 12-35; MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Argo, Praha 2009.

38 TŘEČEK, Čeněk - ČTK. *Tisíce lidí vystavily Zemanovi na Národní třídě červenou kartu* – https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/cervena-karta-pro-milose-zemana.A141117_115629_domaci_cen (citováno k 17. 7. 2021).

39 *Česko si připomínalo 17. listopad. Lidé demonstrovali i vzpomínali na Paříž* – https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/cesko-si-pripominalo-17-listopad-lide-demonstrovali-i-vzpominali-na-pariz_201511172153_dpihova (citováno k 17. 7. 2021). *Policejní blokáda Albertova zneuctila 17. listopad, miní děkan i studenti* – https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/dekan-studenti-i-ucitele-ztratili-letos-na-albertove-svobodu.A151118_152653_domaci_zt (citováno k 17. 7. 2021).

40 Stenoprotokol 19. schůze PS ČR, 11. září 2018 – <https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/019schuz/so19o16.htm#r2> (citováno k 17. 7. 2021).

41 KOPECKÝ, Josef: *Poslanci přejmenovali 17. listopad. Ostuda, zlobí se TOP 09 i ODS* – <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/poslanci->

Ačkoli se MSS po roce 1989 na výsluní již nikdy nevrátil, Mezinárodní den studentstva zažil na světové scéně určitý comeback. Přestože se jednalo o dědictví spojené s „komunistickou frontovou organizací“, jak byly MSS a další mezinárodní organizace ve studenovělečném kontextu nazývány, celosvětově slavené výročí si získalo do jisté míry univerzální charakter a opětovně uznání za všeobecný studentský svátek. Na Světovém sociálním fóru v Bombaji v roce 2004 prosadili zástupci mezinárodních studentských organizací znovuzavedení 17. listopadu jako Mezinárodního dne studentstva s explicitním odkazem na dědictví československých listopadů 1939 a 1989 a athénskému listopadu 1973. Hlavními proponenty se staly evropské (původně západoevropské) organizace jako středoškolská unie OBESSU (Organizing Bureau of European School Student Unions) a vysokoškolská ESU (European Students' Union) a spolu s nimi řada dalších evropských i světových organizací.⁴² Od té doby jsou oslavy koordinovány na globální úrovni – s velkým vzepětím v roce 2014, kdy získaly akce skutečně celosvětový rozměr. V tomto rámci navazoval obsah 17. listopadu na některé staré tradice, známé již z doby MSS, jako boj za rovný přístup ke vzdělání. Výzva vládám světa, aby „garantovaly právo na studium pro všechny bez ohledu na jejich socio-ekonomické, kulturní, náboženské a sexuální zázemí“, silně koresponduje

s dlouholetou kampaní MSS „vzdělání je právo, nikoli privilegium“.⁴³ Zároveň dostal svátek i nové významy – Mezinárodní den studentstva se stal příležitostí pro komunikaci témat jako globální klimatická změna. V českém studentském prostředí také došlo k významovému posunu

V zahraničí sledujeme renesanci Mezinárodního dne studentstva, v jistých ohledech tematicky navazujícího na zapomenutý MSS

studentského dne: k 30. výročí roku 1989 zorganizovali studenti na Filozofické fakultě UK okupační stávkou za klima.⁴⁴

Zatížen rituály

Je vskutku pozoruhodné, do jaké míry byla paměť „původního“ 17. listopadu přepsána. Příčinou je jistě fakt, že stejně jako jiné významné dny (například Mezinárodní den žen) byl i Mezinárodní den studentstva zatížen rituály a paměťovou praxí spojenou s komunistickou diktaturou. Klíčové je ovšem to, že na rozdíl od MDŽ byl 17. listopad nahrazen novým vzpomínáním, zakládacím mýtem „polistopadového“ režimu – z různých pohledů aktualizací i antitezí sama sebe.

V publikaci *Sto studentských revolucí*, do níž kolektiv pod vedením Miroslava Vaňka sesbíral vzpomínky účastníků sametové revoluce, se Mezinárodní den studentstva nevykytuje jako faktor, který by stávkou ovlivnil, stejně jako celé padesáté výročí. Mohlo to být zapříčiněno skutečností, že se na to autoři publikace v rozhovorech neptali či nekladli důraz.⁴⁵ I tento fakt cosi vypovídá: nový Listopad zcela proměnil způsob prožívání i vzpomínání.

Určité kontinuity přesto pozorovat můžeme. Politické přijetí vytěsněné tradice zpět do názvu státního svátku i jeho silná politizace nepochybně signalizovaly posun v tom, jakou roli bude 17. listopad v paměťové politice hrát. V zahraničí zatím sledujeme renesanci Mezinárodního dne studentstva, v jistých ohledech tematicky navazujícího na zapomenutý MSS, zároveň však zasazeného do zcela nových kontextů. pd

Mikuláš Pešta, (1988), působí na Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Zabývá se studentskými hnutími, mezinárodními organizacemi, politickým násilím a vztahy se zeměmi třetího světa ve studené válce. Je členem Skupiny pro výzkum studené války na Institutu pro výzkum strategických regionů při Univerzitě Karlově.

prejmenovali-17-listopad-misto-v-kalendari-dostal-i-karel-iv.A160302_125411_domaci_kop (citováno k 17. 7. 2021); *Poslanci neprehlasovali Senát, 17. listopad dnem studentů nebude* – <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1760572-poslanci-neprehlasovali-senat-17-listopad-dnem-studentu-nebude> (citováno k 17. 7. 2021); LEDERER, Benedikt: *Osudový 17. listopad má připomínat vedle boje za svobodu i studentstvo*, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/svatek-17-listopad-den-studenstva-svoboda.A181207_132955_domaci_ble (citováno k 17. 7. 2021).

42 *International Students' Day: focus on #StudentWelfare!* – <https://www.obessu.org/resources/news/international-students-day-focus-on-studentwelfare/>; *The History of November 17th* – <https://www.esu-online.org/?news=the-history-of-november-17th> (citováno k 17. 7. 2021).

43 *Global Call for Action* – <https://www.esu-online.org/wp-content/uploads/2016/07/Call-for-action-17-Now-15.pdf> (citováno k 17. 7. 2021); ke kampani MSS např. *ESF - Education a Right, Not a Privilege*, Helsinky 1986; NA, f. Mezinárodní svaz studentstva, nezpracováno.

44 HAVRANOVÁ, Helena: *Studenti chtějí při okupační stávce za klima přespát na fakultě. Vedení je proti* – <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/studenti-chtej-pri-okupacni-stavce-za-klima-prespat-na-faku/r-22e87e16055b11ea84c6ac1f6b220ee8/> (citováno k 17. 7. 2021).

45 VANĚK, Miroslav a kol.: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu*. Karolinum, Praha 2019.